

Gatans medborgare

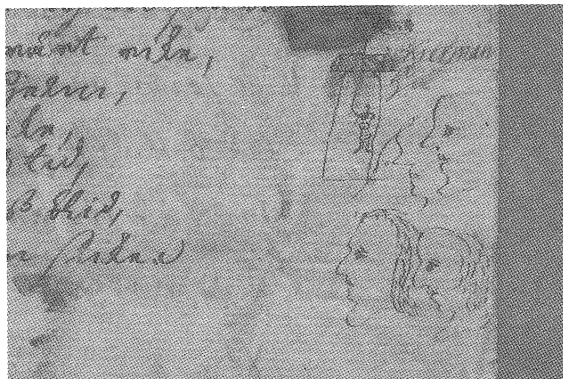
Förhandling om politisk habilitet i frihetstidens smädeskrifter

Karin Sennefelt

Guds ords försmädare,
Rikets förrädare,
Folkets förgörare,
Att galgen blir din lön,
Är allas vår bön!

GUSTAF KIERMAN

Gustaf Kierman smädades på detta sätt 1765, då någon natten mellan torsdagen och fredagen den 15 november satte upp versen på kåken på Stortorget i Stockholm. Kierman var en av de associerade i växelkontoret, anklagad för att ha ruinerat rikets ekonomi för sin egen vinnings skull. Efter en lång och framgångsrik bana som både politiker och grosshandlare hade hans affärer granskats av riksdagen. Vilken domen skulle bli diskuterade ständerna just dessa dagar i mitten av november. Bonde- och prästeståndet yrkade på att en del av hans straff skulle vara att stå vid skampålen inte bara i Stockholm, utan på utvalda ställen hela vägen till Marstrands fästning. Visserligen hade kritik riktats mot Kierman förr, och han hade skaffat sig många fiender: skämt hade spridits om att Kierman ”bolade med friheten” och somliga hyste rent av ett ”partikulärt hat” gentemot honom. Men 1765 var hans impopularitet större än någonsin. När han i maj det året fördes i häkte i stadshuset samlades en folkmassa som kastade sten mot hans cellfönster, ropandes slagord om växelkursen. Paskillen på skampålen i november, denna dubbla skam, var alltså ett uttryck för att Kiermans sätt att sköta sina ekonomiska och politiska affärer långt ifrån varit fläckfritt i hans medbröders ögon och att han förtjänade både skamstraff och dödstraff. Men paskillen sammanfattar också koncist hurdan en politiskt handlingsfäig person borde vara. Listan på laster är också en indi-

Nidteckning av Gustav Kierman. I marginalen till en nidvers om ett flertal olika politiker återfinns denna teckning av Kierman hängande i en galge och i profil. Kungliga biblioteket, Vt 128:5. Foto: Jessica Lund, KB.

rekt lista av medborgerliga dygder: gudsfruktan, patriotism och osjälviskhet. Medan paskillen snabbt revs ned, och Kierman så småningom sändes till Marstrands fästning, finns det ännu värdefulla kunskaper om vilka politiska ideal och praktiker som rådde under frihetstiden att hämta ur denna skrift. I Stockholms offentliga rum fanns politiken tillgänglig och levande.² Här ämnar jag söka närmare efter de politiska ideal som uttrycktes i det offentliga rummet för att jag menar att de var del i en förhandling kring medborgarskapets definition.

Under 1700-talet pågick i västvärlden en förhandling om vad politisk habilitet egentligen innebar. Detta var i stort en fråga om att sätta upp och omdefiniera gränser – att koppla förmågan att agera politiskt till ett specifikt kön, klass, ras eller etnicitet, och till en viss uppsättning värderingar. Olika socioekonomiska grupper konfronterades med konkurrerande identiteter som skapades i politikens olika fora, inom och utom de politiska institutionerna. Denna process är parallell med, men inte densamma, som förändringen av formella politiska rättigheter.³ Även i Sverige var förhandlingen av politisk habilitet i full gång. Utifrån frågeställningar om ideologiska, nationella, könsmässiga och klassmässiga gränser har forskare under senare tid visat att frågan om det borgerliga samhället och vilka dess medborgare skulle vara, dryftades i pamflettdebatt och i utvalda politiska institutioner.⁴ Denna gränsdragningsprocess hade sina vinnare och förlorare. Det är viktigt att inte se på 1700-talet i backspegeln och leta efter spåren av de framtida segrarna i denna förhandling, utan att betrakta förhandlingen som helhet, dess vinnare och förlorare, de framgångsrika medlen och de mindre framgångsrika. I en parallell till det argument som forskare framfört om kvinnors politiska deltagande under franska revolutionen, menar jag att vi måste ta hänsyn till alla dem som

envisades med att inkludera sig själva i det politiska livet. Det är då viktigt att se förbi dikotomin elit-folk och att i stället betrakta olika gruppers möten på den politiska arenan i termer av ömsesidig påverkan.⁵

Denna artikel tar sin utgångspunkt i smådeskrifter som politisk kommunikation i det offentliga rummet. Syftet är att komma åt medborgarskapets konstruktion på gräsrotsnivå (eller kanske ska man säga gatunivå) genom att titta på alternativa former av politisk kommunikation. Jag skulle här alltså vilja gå en alternativ väg till den väl upptrampade rutten om offentlighetens framväxt under 1700-talet och istället studera politisering underifrån.⁶ Att beakta politisk kommunikation i det offentliga rummet är inte detsamma som att leta efter platser som motsvarar de institutioner Jürgen Habermas diskuterar: kaffehus, salonger och associationer. Inte heller ska det offentliga rummet blandas samman med en romantiserad bild av den antika agoran. Trots detta är det tydligt att politisk kommunikation i det offentliga rummet spelade en betydande roll för hur medborgarskapet konstruerades.⁷ Det finns två huvudsakliga sätt att betrakta det offentliga rummet: antingen som fond, där uppvisning är den viktigaste funktionen, eller som en plats för kommunikation och sociala möten, där rummet förstås som en aktiv del i det som händer. Offentliga rum har en neutral kvalitet. De kan ha skapats i ett särskilt syfte, för en religiös ceremoni eller som paradgata, eller har ett specifikt syfte en viss på dygnet, som en marknadsplats, men används på en mängd olika sätt vid de tillfällen när de inte nyttjas som sådana. Offentliga rum är alltså särskilt flexibla.⁸ Jag vill med Hannah Arendt definiera det offentliga rummet utifrån två karakteristika. För det första är det offentliga rummet synligt och öppet för alla. För det andra är det offentliga rummet det materiella som omger oss (men skilt från privat egendom). Det offentliga rummet är alltså det rum som underlättar samvaro och reglerar interpersonella relationer.⁹ För att återvända till frihetstidens Stockholm menar jag att vi i det offentliga rummet kan kartlägga den maktkamp som pågick mellan sociala grupper och individuella aktörer om vad den politiska habiliteten egentligen innebar och vem som kunde tillerkännas den. Tack vare fokus på rum hellre än sfär kommer heller inte några grupper uteslutas automatiskt. I Habermas definition av offentligheten som just en sfär ligger fokus på institutioner som pressen, kaffehuset eller klubbar vilket gör att totaliteten av den politiska maktkampen reduceras till en borgerlig uppgörelse med en äldre hovkultur.¹⁰ Detta sagt, är dock inte mitt syfte att förminska Habermas bidrag till förståelsen av den starkt emancipatoriska rörelse som den borgerliga offentligheten utgör under perioden 1650–1850, men jag menar att rörelsen omfattade fler än som inkluderas i Habermas uppfattning. Innan den borgerliga offentlighetens dominans var fastställd pågick en kamp om vem som skulle inkluderas i den. Att studera det offentliga rummet är ett sätt att också komma åt de

människor som kom att dra det kortare strået i denna diskursiva kamp och i stället beakta en större process som den föränderliga definitionen av politisk habilitet – en process som pågår än idag.

Med nödvändighet blir det bara vissa aspekter av denna process som kan studeras här, men jag menar att de är särdeles representativa eftersom de både på en rumslig och på en diskursiv nivå behandlar det politiska kontraktet: vem kan och bör vara politiskt aktiv och på vilka grunder? Smädeskrifter och andra ickesanktionerade anslag ger vägledning till uttryck av politisk ambition och gränsdragning. Anslagen fungerade i praktiken som en motmakt som var större än deras skriftliga innehåll. Smädeskrifters makt låg inte bara i det skrivna, utan i det muntliga. De var inte bara texter som skulle läsas utan även händelser som skulle upplevas. Anslagens innehåll kan mycket väl ses som uttryck för en inverterad moral: det som är det mest smädande i en kultur är direkt kopplat till det som är högst värderat.²¹ Innehållet ger vägledning till vilka motmakter som utövades i rummet (hur rummet tolkades och omtolkades av dess användare) och huruvida de som innehade politisk makt egentligen uppfattades som legitima och vem det var som hade rätt att bedöma det. I både rummet och i skrifternas innehåll finner man spår av en förhandling om politisk handlingsfäihgheit.

Huvuddelen av de anslag som utgör denna undersöknings material är paskiller, en så kallad smädeskrift, men i materialet finns även en del hyllningar. Smädeskrifter togs snabbt ned av dem som kritiserades eller av myndigheterna, men ryktet om att de varit uppsatta, och var, levde kvar längre än så. Så är också flera av de uppgifter om smädeskrifter uppsatta i Stockholm inte kvarlevor, utan avskrifter eller berättelser om hur det talats om dem i staden. Smädeskrifter är bara ett utsnitt ur en kultur, de avspeglar den inte helt och hållet. Däremot menar jag att de kan ses som delar av en kommunikationsrepertoar i en kultur som präglas av lösliga gränser mellan det muntliga och det skriftliga. Distinktionerna dem emellan var egentligen oviktiga eftersom det skedde ständiga utbyten mellan det talade, det handskrivna och det tryckta. Sociala distinktioner är även de relativt ointressanta här, dvs. att tala om högre ståndskultur som skriftlig medan folklig kultur skulle vara muntlig. Det skriftliga påverkade de lägre samhällsgruppernas muntliga berättande när skriftspråket blev allt viktigare, allt medan vi naturligtvis kan förutsätta att de högre stånden fortsatte att tala med varandra, även om det skedde en omvandling av elitkulturen i etikett och uppförandekoder som syftade till att differentiera elit från folk. Snarare stärkte den ökande användningen av skrift även det muntliga i och med att nya influenser och nytt material påverkade det. Paskiller ger inblick i värderingarna hos de lägre skikten i samhället och i en kulturell miljö som är mycket svår att komma åt annars. Men de är inte en genre som på något vis var förbehållen folket. Snarare var skrivandet av

smädelser i vers eller sångform vanligt från aristokratin och nedåt. Därför är paskillskrivandet inte en genre som lätt kan stoppas in i antingen facket ”folkkultur” eller ”elitkultur”.¹²

Platsen där smädeskriften sattes upp hade en betydelse i sig, visar studier av smädeskrifter och graffiti i 1600- och 1700-talets England respektive Italien. De platser som föredrogs var gärna sådana där många personer passerade (vägkorsningar, bypumpen, kyrkdörrar, värdshusväggar, statyer), som förknippades med personen som man ville smäda (portar, grindar till egendomar, likkistor) eller som förknippades med skam i sig (kåken, eller skampålen). Platsen där de sattes upp hade större betydelse än att bara finna läsare, visar Alastair Bellany. Händelser, platser och personer omtolkades på ett subversivt sätt av paskvillanten med hjälp av både innehåll och placering. Utseendet, å andra sidan, var inte alltid viktigt. Ofta var de skrivna på enkelt, kanske trasigt, papper.¹³ Syftet kunde i dessa fall mycket väl vara att bara se till att någon hittade skriften, så var ryktesspridningen i svang.

Denna undersökning är möjlig tack vare att Ingemar Carlsson röjt vägen i sin bibliografi över frihetstidens handskrivna politiska litteratur.¹⁴ Med utgångspunkt i den har jag kunnat sammanställa de skrifter som satts upp på mer eller mindre offentlig plats i Stockholm under frihetstiden. Några egna bidrag har jag därtill kunnat göra själv. Samlingen omfattar ett fyrtiotal skrifter eller bilder, somliga av vilka finns kvar i original, de flesta i avskrift, och några endast omnämnda i berättande källor.¹⁵ Till alla dessa skrifter finns uppgifter om att de suttit uppslagna eller lämnats på någon offentlig plats för att kunna läsas av andra. En del vet vi bara att de synt i staden, men inte var. Den tilltänkta publiken varierar. Några skrifter är skrivna på latin och franska och riktar sig därmed till samhällseliten. Andra skrifter är handtextade för att se ut som tryckt text (fler personer kunde läsa tryckt frakturstil än handstil), någon är till och med tryckt i flera exemplar. Författarna är alla anonyma, utom i ett fall, även om man i samtiden hade sina aningar vem som skrivit några av dem. I smädeskriftens natur låg ju att anonymitet måste vidmakthållas för att inte drabbas av något straff – politikerna mottog hellre hyllningsdikterna personligen än smädelsorna. Innehållet är som sagt inte alltid smädelser; några hyllningar ryms också i samlingen. Här finns också några ibland svårtydda kommentarer till ”närvarande konjunkturen” som inte nödvändigtvis skall läsas direkt som smädelser. Ibland var det heller inte en nyskriven text som anslogs, utan en äldre som reproducerades för att ge uttryck för politisk kritik. Ingemar Carlsson har redogjort för en del av dessa skrifter i sin avhandling, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför ”lilla ofreden”*, utan att närmare diskutera vilka värderingar skrifterna ger uttryck för. Jag vilar ändock tungt på Carlssons tolkningar av flera av verserna som kan vara nog så kryptiska för en nutida betraktare.

Politiska dygder

Grunderna för politisk habilitet var under 1700-talet i stor utsträckning en fråga om dygd. En studie av smådeskrifter blir med nödvändighet en studie av de politiska lasterna – indirekt kan man kartlägga de legitimeringsgrunder som fanns för att anses vara lämplig som politiskt aktiv. Det är inte en självklarhet att en frihetstida dygdekatalog utarbetad i smådeskrifter säger något om vem som egentligen ansågs lämpad att delta i politiken. Här kan det vara värt att påminna om smådeskriftens dubbla funktion: inte bara är det ett budskap som förs fram, författaren själv deltar i ett samtal om hur den politiska sfären ska fungera, med Bengt Lewans ord: ”den som talar om dygd är också en undervisare, dygdens propagatör”.¹⁶ Den politiska sfärens deltagare, smådeskriftsförfattare och utpekade politiker, fungerar också som *exempla*, som en mall att antingen förskräckas av eller att följa. Läsaren får sig inte bara till livs en åsikt utan också en uppmaning att efterlikna de goda exemplen, att själv granska och handla. Vilka ideal som framförs i smådeskrifterna är därför betydelsefull för hur den politiskt aktive själv ska vara och agera.

Vad de politiska dygderna egentligen utgjordes av var inte en konstant. Olika uppfattningar om vad som låg till grund för en god stat skapade olika uppfattningar om vad som konstituerade politisk dygd. Dygd och moral var ständigt aktuella ämnen i den offentliga debatten, om det gällde politik, historia, ekonomi, ämbetsmän, litteratur eller etik.¹⁷ Dygd var en nödvändighet i det politiska livet; alla som engagerade sig politiskt borde enbart motiveras av en önskan att göra sitt bästa för fäderneslandet, hellre än av en strävan efter egen ära och vinning. Politisk auktoritet var alltså en moralisk fråga. Detta var på intet sätt nytt under 1700-talet. Idéerna om politisk dygd grundade sig i en klassisk republikansk tradition. Moralisk diskussion var heller inte något som förbehölls de högravande, lärda sammanhangen, utan politisk moral var en fråga som engagerade i hela det politiska livet, från hög till låg.¹⁸ Dygd var heller inte bara något som den enskilde skulle sträva efter, ledd av sin egen moraliska kompass. Dygd gynnade hela samhället och gjorde att samhällslivet fungerade smidigt; lasterna fungerade enligt Adam Smith som ”vile rust, which makes [the wheels of society] grate upon one another”.¹⁹

Vad som var nytt för 1700-talet, i jämförelse med det republikanska arvet, var implikationerna av dygden. Att vara dygdig innebar en rätt att delta i det politiska livet och i förlängningen också politiska rättigheter, hellre än att dygderna var naturgivna till vissa grupper i samhället. De nya borgerliga politiska dygderna (eller medborgerliga dygderna) användes som modell mot vilka man kunde kontrastera deltagare och presumtiva deltagare i det politiska livet. Dygden kunde vara motståndets röst, ett avvisande av korrupktion, fraktioner och kompromiss. Dygd gjorde individen lämpad att själv delta i

politiken och att delta i dömandet av andras agerande.²⁰ Även om dygden till stor del var en konservativ kraft genom att upprätthålla den rådande sociala ordningen, kunde den också fungera aktiverande genom att vara en instruktion för hur människor skulle bete sig. De imperativa aspekterna av att vara dygdig uppmanade därför män att själva bidra till det allmänna bästa och att själva slåss för idealen frihet, rättvisa och sanning.²¹ Detta betydde i sin tur att dygden kunde ha en egalitär effekt. Att vara dygdig legitimerade folkets engagemang i politiska frågor eftersom en dygdig medborgare var engagerad och inriktad på det allmänna. Dygd gav människor en retorik att arbeta med, en alternativ moralisk auktoritet till kyrka och stat. Vem som helst av manlig kön kunde (åtminstone i teorin) eftersträva dessa dygder, oavsett ståndstillhörighet. Den nya borgerliga dygden, eller medborgerliga dygden, var inte inlärdd, inte ständsberoende, utan låg som en inneboende möjlighet hos varje man.²²

Frihetstiden präglades av en politisk omoral av värsta slag, enligt tidens politiker och debattörer. Stor oro uttrycktes i många olika fora över hur politikernas moral hade degenererat. Ibland gjorde man jämförelser med fornstora statsmän och de frihetstida politikerna föll alltid till korta.²³ Att just moralen var en så viktig fråga var knappast en slump. Moralisk upprördhet eller moralisk panik inträffar inte när som helst. Det sker när ett samfund står inför vad inom sociologin kallas en gränsdragningskris, när makt omfördelas, när identiteter omförhandlas och blir osäkra, när sociala förändringar destabiliserar kulturella kategorier och gränser. Moralitet utvecklas i en kamp över symbolisk makt – det är makten att definiera sociala grupper och kategorier och att legitimera en viss social ordning. Diskursen kring moral blir intensifierad när det blir särskilt viktigt för ett samhälle att etablera enighet och identitet och när solidaritet och homogenitet ifrågasätts.²⁴ Detta var just vad som skedde i 1700-talets svenska rike. Med enväldets fall kom nya grupper så småningom att vilja etablera sig som politiska auktoriteter. Maktstrider mellan riksdagens fyra stånd böljade fram och åter under perioden kring frågor om merit och politiskt inflytande. Samtidigt, med framväxten av en grupp förmögna ofrälse ståndspersoner, ifrågasattes grunderna för politiskt inflytande. Borgar- och bondeståndens ekonomiska resurser ökade också något, men framför allt deras politiska självförtroende, allt medan umgängesliv och sociala kontakter spelade en viktig roll för politisk mobilisering vilket ifrågasatte vem man borde samarbeta med som politiskt aktiv. Det fanns på många håll en längtan efter att avsluta det politiska kabblet genom att enas under en enväldig kung, men andra såg en förbättring av den politiska moralen som receptet på fäderneslandets räddning.²⁵

Gudsfruktan

Gudsfruktan fördes under frihetstiden fram som politiskt ideal på ett flertal olika sätt, mer eller mindre direkt. Det är välkänt att det svenska riket betraktades som det svenska Israel i kyrklig och politisk propaganda. I full samstämmighet med detta blev också Israels förfall den naturliga parallellen för den som ville kritisera vart det svenska riket var på väg.²⁶ Gudsfruktan var en viktig del av de politiska dygderna i Sverige under 1700-talet, kanske den främsta dygen av alla, och samtidigt ett viktigt avsteg ifrån ett republikanskt arv. Den politiska betydelsen av gudsfruktan var stor eftersom de kristna dygderna betraktades som en förutsättning för både förnuft och samhällets blomstring. I politisk och etisk diskussion förutsattes att människan genom syndafallet tenderade att vara ond – i syndafallet hade hon förlorat stora delar av sitt förnuft, varför lasterna ständigt ville ta överhanden. Samtidigt hindrade den lutherska etiken den enskilde från att tillägna sig dygd – människan och hennes agerande var ju i grunden syndigt och det gick inte att ändra på. I stället uttrycktes vad den lutherske kristne hade att sträva efter som en grupp plikter. Under inflytande av kalvinismen och pietismen förändrades så småningom den stränga lutherska synen på dygdernas betydelse, och människans handlingar fick ökad betydelse för hennes frälsning. Dygden kunde betraktas som en gudomlig skänk i belöning för stark tro och därmed upphöjdes tron till den viktigaste lutherska dygden. Tack vare de pietistiska influenserna kom också den kristna plikten att sammanfalla med patriotiska ideal när man allt mer betonade att verklig tro kom till uttryck i gärningar – handlingsimperativet kunde alltså understödjas från två håll. Dock var det ändå så att sann tro, och därmed dygd, sprang ur hjärtat och inte kunde läras in. Kärleken till nästan var ytterligare en av de viktigaste kristna dygderna eller plikterna, även detta en parallell till det patriotiska idealet att inte agera för egen vinning utan endast för det allmänna bästa.²⁷

Det mest direkta sättet att framföra religiöst motiverad kritik mot en politikers gärning var när Guds egna ord användes för att smäda politiker – det fanns ingen större auktoritet för en en paskillförfattare. Verser ur Bibeln sattes då upp på privat egendom varvid alla förbipasserande kunde förstå vem kritiken drabbade. Verserna hämtades från Gamla testamentet och de profetiska skrifterna, med budskap om Guds dom över Israel eftersom folket avfallit från Guds bud, och var fyllda av anklagelser, fördömanden och varningar. Genom att använda bibelcitat vann man ytterligare en fördel som paskvillant: man visade genom sin användning av den Heliga skrift på sin egen gudsfruktan.

Jesaja och Jeremia var de profeter som föredrogs av den paskillskribent som satte upp en sammanställning av sexton olika bibelverser på Riddarhusplan- ket den 28 november 1738 – med verserna blottades den rådande ondskan bland politikerna. Inte utan orsak användes dessa böcker: Jesaja är den profet

som helst citeras i Nya testamentet, medan Jeremia är känd som den mest pessimistiske av profeterna.²⁸ Under denna tid var Arvid Horn ännu kvar i riksrådet, men hårt ansatt, och skulle avgå i december. Det kan vara fraktionsstridigheter som fick paskillförfattaren att med Guds egna ord anropa: ”Lyssna till Herrens ord, sodomfurstar! Hör vad vår Gud har att säga, gomorrafolk!”²⁹ Sammantaget utgör dessa verser ett förmaningstal där Gud själv talar om det straff som väntar ett ont folk och de som styr ett land illa. Landet beskrivs som fullt av ondska, osanning och högmod. De trofasta har lämnat landet och endast de onda är kvar. Paskillförfattaren dundrar: ”ni oförnuftiga i vårt folk, tänk efter nu dårar, när skall ni få förstånd!”³⁰ Förutom dessa brister i att lyda Guds bud och all den falskhet och ilska som regerade, påtalade författaren också att avgudadyrkan skedde, liksom kätteri: man tolkade Herrens ord på ett sätt som inte var avsett.³¹ Möjligen kan man även läsa in att politikerna begär kätteri mot regeringsformen och använder den på ett sätt som den inte var avsedd.³² Arvid Horn hade själv år 1734 tillägnats en vers ur Andra Måbærboken som sattes upp på hans gårdsport. Versen kommenterar att Horn varit ansatt av kritiker under en tid, men ändå lyckats behålla sin ställning i rådet och som politisk förgrundsfigur. Horn förespeglas ha varit den ondsinte översteprästen Menelaos som kom till makten genom svek, driven av en ond härskares lidelser. Menelaos ställs inför rätta i Jerusalem och även om hans sak är förlorad fortsätter han med mutor och korrption. Detta lyckas till slut så väl att kungen låter honom vara kvar som överstepräst, medan hans rättmätiga anklagare döms till döden. Versen som sattes på Horns port avslutade kapitlet om Menelaos: ”men Menelaos blev vid ämbetet av någras hjälp, som väldiga voro i gårdenom, som nytta av honom hade: och vart ju längre, ju argare, och lade borgarenom alla plågo uppå.”³³

Före riksdagens början 1755 sattes ett par kapitel ur Sakaraja upp på Riddarhusplanket med början ”jag skall sätta på dig en hatt”.³⁴ Verserna är hämtade från Sakarajas bok som är en av de apokalyptiska skrifterna. Här beskrivs Sakarajas syner om en framtida dom över Israel och framtiden står i Guds hand. I nyöversättningen av dessa kapitel står idag ”Sätt på honom en ren turban” (Sak. 3:5). I den äldre översättningen användes dock ordet hatt, vilket säkerligen gjorde versen desto mer passande i samtiden. Kapitlen behandlar hur Israel hotar gå under, hur Herren vänder sin vrede mot landet eftersom ondska och hyckleri regerar och ingen lyder Herrens bud eller lagar.³⁵

Hattmetaforiken var säkerligen det som gjorde Hesekiel till populär profet även han, liksom hans bildrika beskrivningar av domen över Juda. Vid två tillfällen fästes samma verser ur Hesekiels profetior på olika platser i Stockholm: på Carl Gustaf Tessins port i mars 1739 då han var nybliven lantmarskalk efter att Arvid Horns välde hade fallit, liksom på Riddarhusplanket i april 1751.³⁶ Även här har landet regerats illa och Herrens dom väntar. Likaså kommer de

förmätna som förhävt sig att få sina straff, medan de som straffats nu kommer att återupprättas. De som regerar nu är inte de som Gud valt:

Och du ogudaktige och fördömde furste i Israel, vilkens dag komma skall, när missgärningarna till ända komma är. Detta säger Herren, Herren, *lägg bort hatten, och tag av kronan*, ty där skall varken hatt eller krona bliva, utan den sig upphöjt haver, han skall förnedrad varda, och den sig förnedrat haver, han skall upphöjd varda. Jag skall göra den kronan till intet, till intet, till intet till dess han kommer, dom henne hava skall, honom vill jag giva henne.³⁷

Guds dom över politikerna åkallades också i mindre profetiska ordalag. Riksdagen som helhet skulle säkerligen drabbas av Guds hämnd, enligt en paskillförfattare 1758. Två år tidigare hade en annan författare ropat ve och förbannelse över riksdagsmännen och menat att namngivna politikerna ”mått snart var fyllda”.³⁸ I något fall ansågs politikerna i stället ha gett sig i lag med Satan.³⁹ Även enskilda kända politiker drabbades av anklagelser om ogudaktighet. Gustaf Kierman kallades, som nämndes inledningsvis, för Guds ords försmädare 1765, medan Thomas Plomgrens båda portar på Skeppsbron och Södermalmstorg pyntades med psalmverser 1754. Plomgren varnades för att hans jordiska rikedom och lycka skulle försvinna i och med döden, hans egennytta och ansamlade av pengar skulle straffas i helvetets eldar.⁴⁰

Att dygdeidealet förespråkade ett lugnt temperament framställdes på många olika sätt i både hyllnings- och smädeskrifter. Onda handlingar flöt ur ohämmade känslor, därför var det betydelsefullt att ge akt på känslorna. I en vers som firade illuminationen vid kronprins Adolf Fredriks intåg i Stockholm 30 juni 1744 påtalas hur den blivande kungen med hjälp av sina dygder kan motverka de otyglade känslorna. Därmed skulle också riket bli lyckligare och rikare. Rättvisa skulle blandas med mildhet, sanning förstöra avundens arghet, belackare skulle visas ut ur riket.⁴¹ När man i stället anklagade de regerande för sina brister sades arghet och ilska präglade de regerande.⁴² Utav det kunde inga goda gärningar komma.

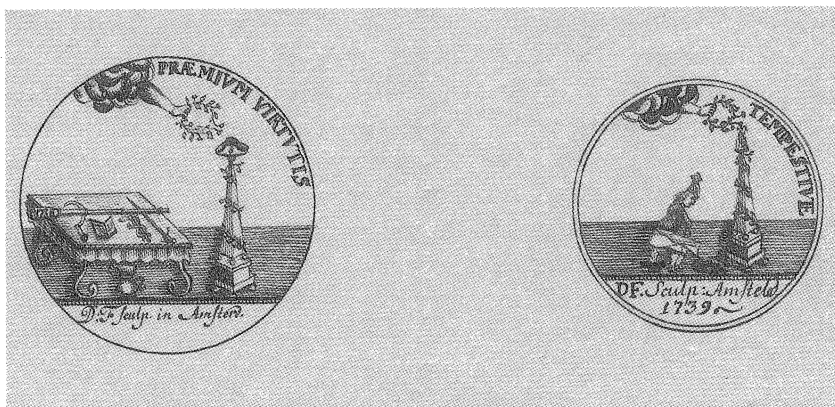
Att präster anklagades för ogudaktighet gjorde naturligtvis anklagelsen än mer pikant. En av frihetstidens mest hatade politiker, biskopen Jakob Serenius, var ett särskilt tacksamt smädeobjekt tack vare sin prästvigning. En ”julkapp” sändes till prästeståndet på julafton 1765. Till en lång vers om Jakob Serenius var en bild fäst av en präst vänd upp och ner i en pisspotta. Versen talade om Serenius som särdeles ond, blodtörstig och girig och som använde sig av sin egenskap som präst för att förmätet svinga Petri svärd: ”Han väl ej Judas är, men Judas à la mode.”⁴³ Serenius var även, tillsammans med Anders Chydenius och ett flertal andra, offer för den satiriska teateraffisch som sattes upp vid riksdagen 1765–66. Affischen var skriven på franska och de båda prä-

terna var huvudaktörer i varsin pjäs: Chydenius i ”Den ogudaktige prästen” och Serenius skulle framträda i ”Satans okunnig och plagiator.”⁴⁴

Det var goda gärningar grundade i sann gudsfruktan och tro som förväntades av de politiskt aktiva, enligt paskillförfattarna. När tron fattades innebar det i sin tur att ohämmade, elaka känslor svallade och onda gärningar följde. Guds dom skulle vara hård, varnade man, alltmedan man själva dömde i minst lika stor utsträckning och utropade sin egen gudsfruktan i brösttoner. Med det religiösa förfallet bland politikerna kom också andra brister, som avsaknad av kristlig kärlek till nästan och en oregerlig egennytta. Det fanns både integre-
rande och exkluderande aspekter på denna propaganda för renlig luthersk tro. Potentiellt ägde varje lutheran med en riktig tro också den viktigaste av politiska dygder och var därmed lämpad att delta i politiken. Tack vare den intima kopplingen mellan lutheranism och delaktighet i riket som helhet hade anklagelser om ogudaktighet en verkan som innebar uteslutning ur den politiska sfären, och egentligen ur samhällskroppen. Denna religiösa uteslutning hade samma effekt som uteslutanden från politiskt inflytande på grund av ras eller etnicitet i andra europeiska länder vid samma tid – att fastställa en princip där majoriteten kom att inkluderas i det politiska livet. Men det är alldeles tydligt att tron inte var tillräcklig för att göra den handlingsfäiga skaran tillräckligt exklusiv för vare sig ledande politiker eller paskvillanter.

Patriotism

Patriotismen vilade på ett uttryckligt avståndstagande från girighet och egennytta till förmån för mera hederliga lidelser för fäderneslandet. En patriot agerade för fäderneslandets bästa, det allmänna bästa. Viktigast var att man hårbärgerade en kärlek till fäderneslandet som var starkare än egenintresset. Att vara dygdig innebar en stor renhet, men var också oerhört krävande. Dygdiga män som skulle vara aktiva i det politiska livet måste föra med sig sin privata moraliska hållning också till det offentliga och höja sig ovan korruption, mutor och intriger. De kunde kontrollera sina känslor och begär. Egennyttan, som var dygdens motsats, innebar att falla offer för sina egna begär.⁴⁵ Väl att märka skulle inte de politiska dygderna frikopplas från känslor helt och hållet, de skulle enbart balanseras och användas på ett lämpligt sätt. Användningen av ordet patriot är ett exempel på hur känslan spelar stor roll för konstruktionen av den politiska habiliteten. I Sverige på 1700-talet associerades direkt till det populära (och statligt sanktionerade) konceptet kärlek till fäderneslandet och nitiskt arbete till fäderneslandets nytta. Kärleken till fäderneslandet var beroende av att man kunde producera lämpliga känslor gentemot staten och rikets invånare. Patriotism användes som ett sätt att legitimerade skatteuttag och arbetsplikt av befolkningen, men kunde också tolkas

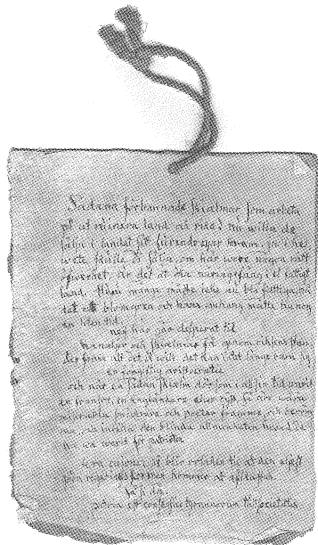

Teckning av medaljer till äminnelse av Carl Gustaf Tessins val till lantmarskalk 1739. Medaljen till vänster, med devisen Præmium Virtutis (dygden belönad) visar hur en hatt på en obelisk lagerkransas av en hand nedsträckt från himlen. Nedanför på bordet ligger lantmarskalkstaven märkt med årtalet 1739 ovanpå de fyra ståndens symboler. Under bordet står en potta täckt av en mössa. Medaljen till höger är en replik på den föregående. Devisen är Tempetive (i rättan tid) och här är det en mössa som lagerkransas. Bredvid sitter en mössbeklädd man och skiter i en hatt. Uppsala universitetsbibliotek, F 258. Foto: UUB.

som aktivt medborgarskap.⁴⁶ Att inte kunna prioritera den politiska sfären och i stället fokusera på det enskilda diskvalificerade följaktligen en person från politiskt inflytande. Man representerade bara ett särintresse och borde inte utsträcka sina intressen utanför den privata sfären.⁴⁷

Verklig patriotisk anda krävde arbete i det allmännas tjänst, hellre än enkel självupphöjning och sökande efter ära.⁴⁸ Därmed inte sagt att man helt måste avstå från världslig vinning bara för att man var patriot. Dygden kunde leda till världsliga framgångar såsom rikedom och berömmelse. Den dygdige hamnade helt naturligt i samhällets ledande positioner. Det handlade då inte om ägeririghet från personens sida, utan om ett rättmätigt belöning. Egenintresse blev under senare delen av 1700-talet något som indirekt kunde gynna samhället som helhet, åtminstone när de som stod för handel och hantverk talade i egen sak. Annars behövde inte belöningen alltid komma i detta liv, utan i livet efter detta. Den ära som skulle eftersträvas var istället det rättmätiga framhållandet av stora män, *exemplum*, för eftervärlden – en heder man själv kanske också skulle få genom sitt patriotiska nit.⁴⁹

Ibland var kritiken mot egenytan i frihetstidens smådeskrifter väldigt kärnfull och handfast. Den äldsta paskillen i samlingen sattes upp på stadshusporten. Av innehållet att döma är det tydligt att detta inte betraktades som endast plats för lokalpolitik utan som ett rikspolitiskt forum där osjälviskheten och fäderneslandskärleken sattes i fråga. Med förgyllda bokstäver utropades: ”Fan anamme dem, som för Englands och Frankrikes guld sålt fäderneslandet.” Angreppet

"Sådana förbannade skælmar som arbeta på at ruinera land och rike!". Smädeskrift i original uppsatt på Stockholms rådstugudörr 5 mars 1753. Innehållet är ett angrepp på borgarståndet och på riksdagen som helhet. Riksarkivet, Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och paskiller. Foto: RA.

det, och ständigt arbetande för det allmänna bästa. En vers som sattes upp vid Skeppsbron firade händelserna den 9 mars 1739 då riksråden Bonde, Bielke, Barck, Hård och Creutz licentierades och det framväxande hattpartiet vann en av sina största segrar mot Arvid Horns vänner. Här sammanfattades de dygder en politiker borde ha. Hattarna berömdes ha en mängd klassiska aristokratiska dygder, framför allt ädelmodet skulle krönas av himlens hand. De syftade till att skaffa riket harmoni och lugn, och skulle straffa de "mammonister" som endast var intresserade av att tjäna pengar och inte förstod att tjäna Gud och fäderneslandet. Mössorna förlöjligades med rännstensmetaforer: nattmössan skulle så länge Sverige fanns, sig själv till blygd, vara ett lock på en potta. Versen var avsedd att läsas tillsammans med en nidmedalj som också spreds i staden: en teckning av en medalj som hade kunnat präglas i åminnelse av dessa händelser där mössornas degradering framställdes i all tydlighet.⁵² Även Carl Gustaf Tessins bana spåddes följas av goda handlingar: Olof Dalin skaldade till åminnelse av hans val till lantmarskalk 1738, att egennyttan skulle bli hans slav, varvid hela Sverige skulle äras.⁵³

riktades mot rikets utrikespolitik och de som var ansvariga för hannoverska alliansen 1726.⁵⁰

Daniel Tilas berättade i sin journal från riksdagen 1766 hur han en afton promenerat i Kungsträdgården. På en piedestal under en av blomkrukorna hade någon ristat in ett par verser ur Patronius *Satyricon* tillsammans med datumet 16 juni 1766. Den latinska förlagan refererade till Roms förfall, republikens undergång och till inbördeskriget och citatet kunde lätteligen översättas till svenska förhållanden: både folket och rådet var till salu, rådets värdighet hade förstörts av guld och alltså var riket förstört som helhet. Tilas drog slutsatsen att citatet syftade på Fredrik Ribbings utnämning till riksråd och att han hade nått positionen genom att hålla öppna bord och dela ut mutor.⁵¹ I hyllningsverser, å andra sidan, framstod politikerna såsom uppfyllda av kärlek till fäderneslan-

I smådeskrifterna däremot var det snarare egennytta som ansågs regera bland politikerna. Tre av de giftigaste och ordrikaste paskiller som sattes upp i Stockholm under 1750-talet hade som tema samhällsnytta kontra egennytta. År 1753 skrev en författare hur landet höll på att ruineras av "förbannade skälmar". Politikerna ville sälja ut Sverige hellre än att stödja arbetet med att uppodla det. Inte heller brydde de sig om att många nu skulle bli fattiga tack vare deras egennytta: "nej, här går desperat till!", utropade paskvillanten. Riksdagen styrdes av en mindre men ondskefull grupp ledd av Thomas Plomgren, och riksdagsmännen lydde blint deras vilja. Osanningar spreds av denna grupp och "den blinda allmänheten" blev ständigt lurad. Aristokratin var heller inte att lita på, den förgiftade andras sinnen. Författaren lät sig dock inte luras av framställningar av dessa personer som patrioter, det var bara skenverk. I själva verket hade de hela tiden varit köpta av Frankrike, England eller Ryssland. Profetiskt avslutade författaren: "Era kujoner, ni blir orsaken till att den eljest goda regeringsformen kommer att avskaffas."⁵⁴

De två hätska meddelanden som sattes upp på Riddarhusporten respektive i Riddarhusfarstun på 1750-talet riktade sig till alla riksdagsmän, eller åtminstone de tre övre stånden samt Olof Håkansson, bondeståndets talman. Anklagelser om luredrejeri framfördes i maj 1756, mitt under ständerkommissionens undersökning av allehanda politiska brott vid riksdagen (dock före kuppforsöket): "Riksens ständer heter det skola nu vara sammankomna att handla om Rikets bästa men huru går det: Jo! I handlen såsom kanaljer och skälmar mot Sveriges land". Landsförrädare framställdes som patrioter av "poeter och smickrare". Även här var adeln värst och ämnade ruinera folket medan kungaparet framställdes av paskvillanten som goda regenter, vilka hindrades att göra gott. Bönderna vid riksdagen blev lurade och mutade, de som stod på rättvisans sida sattes i fängelse. Friheten som det talades så vackert om var bara en chimär. Guds straff skulle drabba de "kittlande sprätthökarna", samt prästerna, borgarna och Olof Håkansson.⁵⁵ När någon 1758, då det inte var någon riksdag, satte upp ett anslag på riddarhusporten var det ändå riktat till ständerna. I en nyårsönskan framfördes återigen att de fattiga förlorade sitt bröd medan riksdagen ägnade sig åt att fördärva landet. Guds straff skulle drabba ständerna förutspådde paskvillanten.⁵⁶

Riksdagsmännen, och då främst adeln, brast i sin kristna medkänsla med de svaga, de brast i sitt nit för att göra det allmänna bästa. Egennytta och lögn präglade i stället deras hanterande av sitt politiska ansvar. Kärleken till fäderneslandet ifrågasattes också, för inte kunde man vara en verklig patriot när man tog emot guld av allehanda olika utlänningar. I de bibelverser som sattes upp i stan kan liknande åsikter läsas in. De israeliska härskarna hade heller inte brytt sig om att ta hand om sitt folk, de hade tagit till mord och korruption för att genomdriva sina beslut och brydde sig bara om ansamlandet av rikedom.⁵⁷

Det var i handling som politikerna hade visat sina rätta färger, handlingsimperativet kunde alltså vara avslöjande. Paskvillanterna å sin sida tog saken i egna händer och skrev och avslöjade politikernas brister, men i deras eget fördomande ligger också en uppmaning till alla läsare att inte bara blint stå bredvid, utan att själva agera och ta del. På samma sätt som är fallet med dygden gudsfruktan fick läsaren och smädeskriftförfattaren genom paskillen någon att mäta sig mot. Om man bara kände kärlek till fäderneslandet, uppmanades man rycka in för det allmänna bästas skull. Återigen var också definitionen av vad som ansågs skapa politisk habilitet ganska öppen: det krävdes känsla och handling vilket var uppnåeligt för nästan vem som helst som ville.

Manlighet och social tillhörighet

Dygd var ståndsfunktionellt. I politiskt hänseende innebar detta en åtskillnad mellan dygderna hos de som var satta att styra och dygderna hos de som var satta att lyda. Dygd legitimerade politisk makt, samtidigt som politisk makt gav dygd.⁵⁸ Alla i ett samhälle kunde naturligtvis inte besitta dessa dygder. Det viktigaste var att de styrande verkligen gjorde det. Eller tvärt om: det var genom att besitta de politiska dygderna som man ansågs lämpad att delta i det politiska spelet. Då hade man förmåga att prioritera den politiska sfären framför den privata.⁵⁹ Även i den lutherska etiken fanns denna ståndsfunktionalitet, klarast uttryckt i hustavlan. Var medlem av samhället hade att sköta sin av ödet tilldelade syssla på bästa sätt och utan knot. Människor var kallade till olika saker och skulle göra sitt bästa av situationen och foga sig i den, inte söka förändra den.⁶⁰ I och med att dygden kopplades tydligare till patriotism och till nit för fäderneslandet hotades emellertid denna dygdernas ståndshierarki. I Frankrike började aristokratin vid hovet uppfattas allt mer som bekväm med sin förmögenhet, utan att ta sitt ansvar och gå ut i samhället och göra gott. Hövligheten, det förfinade sättet att tala och leva, förstods som ett skal som inte kunde dölja bristen på verklig dygd. På ett liknade sätt tänkte ofrälse pamflettförfattare i Sverige. De republikanska dygderna, som så länge hade framställts som ett aristokratiskt privilegium, omtolkades istället som något som somliga hade givits av naturen – antingen hade man dem eller inte. Därmed blev de politiska dygderna tillgängliga för betydligt fler. Det var inte längre vid hovet man fann de mest dygdiga utan utspridda i samhället, och därmed berövades adeln också sin politiska fäihet, enligt debattörerna.⁶¹

Med en motsvarande term skulle man också kunna kalla dygden könsfunktionell. En manskropp var formellt en nödvändighet för utövande av politiskt inflytande, men det var inte tillräckligt. Även manliga dygder måste utövas för att skapa politisk habilitet. Marisa Linton beskriver hur den dygdiga manlige medborgaren konstruerades i kontrast till den privata och kvinnliga dygden.

Kvinnor blev den republikanska dygdens antites, eller för att uttrycka det anorlunda: politiska laster, egennytta, girighet, lyxbegär, skvaller och trätsjuka betraktades som feminina kvaliteter.⁶² Mod och styrka var heller inte dygder som var förbehållna adeln, även om man gärna framhöll dem som socialt exklusiva. I hela samhället hade varje man med självaktning att leva upp till dygderna mod och styrka. Feghet och svaghet var det mest omanliga som tänkas kunde.⁶³ Aristokraten hotade också falla offer för en allt för överdriven hövlighet och feminiserande behagsjuka. Han kunde förvandlas till sprätthök, mera intresserad av sitt yttre än av sina inre kvaliteter. Sprätthökens manlighet ställdes ifråga också genom hans ostadighet och ombytthet, också det egenskaper som gärna tillskrevs kvinnor. I politiskt hänseende var denna omanlige typ också farlig just genom sin ostadighet (var han lättövertalad och korrumpad?), sin fäbles för fransk livsstil och konversation (hur skulle man då uppfatta hans lojalitet till fäderneslandet?) och sin fixering vid sitt yttre och lyxliv (var detta tecken på egennyttighet?).⁶⁴ Således var manlighet starkt sammankopplat med social tillhörighet, också i det politiska.

Anklagelser om bristande manlighet var även i paskillerna ett viktigt ämne i diskussionen om politisk habilitet. Här ser man tre trender i kritiken. Dels menade smädeskriftsförfattarna att det skett en förflockning av den aristokratiske mannen, dels angreps borgare och prästers manlighet som ett led i att avhända dem politisk legitimitet. Dessutom kränktes individers manlighet som sådan i form av olika förolämpande uttryck. De behagsjuka och lyxkonsumerande sprätthökarna var många bland riksdagsmännen, enligt paskillförfattarna: "kittlande sprätthökar" anklagades riksdagen som helhet vara. Andra smädeord som nyttjades förde också tankarna till ärelös omanlighet och ett opålitligt sätt. Riksdagsmän var kanaljer (slynglar, pack), kujoner (fega stackare, ynkryggar, om man ska vara ordagrann egentligen snöpta) och framför allt, skälmar (ärelösa, opålitliga, skrupelfria bovar).⁶⁵ Jakob Serenius föll ett steg längre ned och gjordes till och med omänsklig i en jämförelse med det gammeltestamentliga havsodjuret Leviathan.⁶⁶

Ett äldre aristokratiskt mansideal, byggt på krigardygder som gav evig ära, fördes fram i den vers som sattes upp mitt emot fältmarskalken Wrangels hus i Stockholm efter statskuppörförsöket 1756. Därmed upprepades en vanlig nostalgisk syn på högstående manliga dygder hos tidigare generationer, medan de levande hade förfallit till svaghet och femininitet.⁶⁷ Fastän inget namn nämns i versen blir betydelsen tydlig tack vare dess placering mitt emot fältmarskalk Wrangels hus: bland ledarna i kuppörförsöket var män från tidigare så ärorika adelssläkter som Brahe, Horn och Wrangel. Medan Brahe och Horn avrättades, rymde lagman baron Erik Wrangel utomlands och ryktet sade att han var i Kiel. Släkterna hade, enligt författaren, tidigare präglats av "hjältar och tappra män / som givit Sverige glans och styrka". Numer sökte man emellertid

fåfångt efter män av denna kaliber bland deras efterkommande. Barnbarnen beskrevs som sprättar i jämförelse med sina förfäder, bristande i ära och oförmögna att göra stordåd. Måhända bidrog Erik Wrangels rymning utomlands till denna dom av honom som en feg usling. Hur kunde denna utarmning ske, undrade författaren? Måhända hade Naturen mattats så av att ha framfört hjältarna att styrkan fattades henne ”att alstra slika hjältar mer”.⁶⁸

En av de mest elaborerade paskillerna sammanför också teman kring manlighet och ståndstillhörighet, men denna gång var udden riktad mot präster och borgare. Enligt den ovan omnämnda satiriska teateraffischen från 1765 skulle en mängd riksdagsmän framträda i en operaföreställning. Texten var utformad som en teateraffisch, med text på franska och därmed riktad till en begränsad publik. Språket, tillsammans med författarens förlöjligande av medlemmar av präste- och borgarståndet antyder att publiken tänktes vara adlig.

Med tillstånd av de högsta myndigheterna, lantmarskalken & talmännen
av de tre andra stånden ges kommande måndag en föreställning av

Den ogudaktige prästen

En tragedi i fem akter av herr Chydenius, ny skådespelare

Denna pjäs kommer att följas av

Satans okunnig & plagiator

Operanaren av herr Serenius, berömd författare, känd genom flera verk, &
särskilt genom den senaste predikan, hållen inför Ständerna, helt i stil med predikningar
av Tillotson.

Mellan de två pjäserna ges

Kungsholmsballetten

eller

Mäster Anders

I vilken herr Ternell, i bondedräkt, kommer att dansa en runkning med
fröken Richardsson

Föreställningen kommer att avslutas

av den stora pantomimballetten

betitlad

Skålmarna på torget

Komponerad av herr Kock

I vilken han & hoppjerkan Brandkula tillsammans med herrarna Kraftman, Mathesius,
Bolmstedt, Kröger, Wikman, Gadd, Ekman, Holm, Falk, Lewin & Reimers
kommer att dansa för första gången

Musiken till operan är av herrarna Westin & Estman, disharmoniker

Med hänsyn till kvaliteten och skickligheten hos skådespelarna & statisterna är priset på
logerna dubblerat. På balkongen och på fjärde bänk kommer slöddret in gratis.⁶⁹

Såsom tidigare påtalats är de två prästerna i de framträdande rollerna under kritik för att vara ogudaktiga och falska, till och med i lag med Satan. Anders Chydenius hade vid denna sin första riksdag inte bara gjort sig känd genom en polemisk hållning i sitt eget stånd trots sin låga ställning inom ståndet, han hade också gett sig ut på den offentliga arenan och publicerat utmanande skrifter i hushållningsfrågor. Hans ställningstaganden under riksdagen ledde så småningom till att han uteslöts ur prästeståndet (det tragiska slutet?). Jakob Serenius i tiden välkända polemiska debattstil kommenterades också. Dels hänvisades till att han tidigare gett ut ett flertal skrifter, vilket syftar på hans flitiga satirförfattande under 1740-talet som han aldrig erkände, men många misstänkte honom för. Dessutom hade hans riksdagspredikan varit särskilt provocerande, helt i stil med den förre ärkebiskopen av Canterbury, John Tillotson, vars predikokost var känd för att vara engagerande men också hårdför och fördömande. De övriga omnämnda, borgare, präster och bönder, fick i stället stå för det löjliga och sprättiga. Deras politiska aktiviteter reducerades till teater, narreri, dans och pantomim och deras manlighet var klart ifrågasatt. I avdelningen ”Skålmarna på torget” har umgänget på Riddarhusorget omvandlats till en lustig dans, där männen skuttar efter kompositören Kocks (sekreterare i bondeståndet) pipa, ostadiga i sitt sätt att vara och i sina åsikter. Dansen, liksom hall- och manufakturfiskalen Carl Fredrik Ternells bondekläder, syftar på en beryktad bal som Ternell ska ha arrangerat som traktering av bondeståndet dit även ett dussintal jungfrur ska ha varit inbjudna. I samstämmighet med hur sprätten ofta uppfattades ser vi här också ett av få exempel på en offentlig antydning om illegitima sexuella kontakter: Mamsell Richardsson omtalades i andra sammanhang som en av Stockholms ”nymfer” och som älskarinna till bondeståndets talman vid samma tid, Josef Hansson. I andra versioner av skriften är antydningarna mindre subtila. Mamsell Richardssons namn är utbytt, i stället omtalas ”demoiselles publiques” och dansen som att den skett på en bordell. Ternell blev inte bara en värd som hållit en klandervärd traktering utan också förmedlare av sexuella kontakter och därmed förledare av böndernas moral på flera plan.⁷⁰

Sexuella anspelningar var annars inte särdeles vanliga, men de förekom. I en av de bibelverser som sattes upp på Riddarhusporten i november 1738 berättades om den otrogna kvinnan Oholiva och hur hon horade. Versen ur Hesekiel anspelade på Jerusalem, varför man får se det som att det är det svenska Israel som varit otroget och horat. Förmodligen avses då med utländska makter.⁷¹ Ett ”skamlöst paskill” som hittades på flera ställen i Stockholm i september 1770 är ett av de få anslag som satts upp i Stockholm som haft explicita sexuella förolämpningar. Skriften var ett satiriskt anslag med upplysning om att ett antal fittor upphittats vid den senaste maskeradbalen i Karlbergs trädgård. En av fittorna hade plockats upp av kronprins Gustav och föredragits i rådet.

Där hade riksråden Stockenström, Hermanson och Beckfriis känt igen den som tillhörande rackarens kärring. Fittan stod att återhämta i Hennes Maj: ts garderob. Fler halva fittor tillhörande militärhororna, hovstatshororna och civilishororna och kvartsfittor från lägre horor stod att återfinna hos namngivna personer från respektive förvaltning. Männerna som omnämns är i många fall de som senare kom att ingå i Gustav III:s rådsrets. Att man 1770 kan ange dessa personer antyder att kronprinsens anhängare och deras gemensamma politiska planer var kända och starkt ogillade i vissa kretsar.⁷² Att fittorna hittats på en maskerad är ytterligare ett tecken på gruppens bristande manlighet. Maskerade kritiserades ofta i samtiden, deras spel med könsroller och sociala hierarkier ansågs ibland hotfullt och utmanande.⁷³

I idékomplexen kring manlighet och social tillhörighet fanns de tydligaste gränsdragningarna kring vem som kunde vara politiskt handlingsfäig. Dessutom ska man lägga märke till att den sociala uteslutningen i den politiska dygden var riktad åt två håll.⁷⁴ Dels uteslöts adeln genom anklagelser om sprättighet och degenererad adlig manlighet. Dels uteslöts en stor del av den manliga delen av rikets befolkning genom att de framställdes som vanmäktiga offer för andras manipulationer. Adeln definierades ut på grund av korruptionen och känslolösheten, folket och kvinnorna (vilka naturligtvis inte är uteslutande begrepp) på grund av bristande förnuft. Medan budskapet var tydligt om att en politiskt handlingskraftig person också var manlig – modig, stadig och oegennyttig – är det inte lika lätt att dra en slutsats kring den sociala avgränsningen av medborgarskapet. Medan aristokratin kritiserades på ett håll, kritiserades borgare och präster på ett annat och detta bör kanske tolkas som så att det är just mellan dessa grupper som striden står i första hand. Bondeståndets ledamöter omnämns endast som politiska objekt, lätta att muta och bedra. Bara Olof Håkansson befann sig inom den grupp som enligt paskillförfattarna hade något att säga till om, och därmed också kunde bli föremål för kritik av sin gärning.⁷⁵

Samtalet

Ibland var smådeskrifterna helt enkelt inlägg i politisk debatt, där man genom olika praktiker kommenterade tidens händelser. En gåta rörande ”närvarande riksdagskonjunkturer” lämnades på ett kaffehus i mars 1738.⁷⁶ En av de nya makthavarna efter Arvid Horns fall, Carl Gyllenborg, fick utstå skymfer vid Tourons kaffehus, när en paskill sattes upp bredvid komediaffischen 1740. I skriften användes spenamn om Gyllenborg (Gylfe) och andra medlemmar av rådet, och gjordes satir över det nya rådets självgoda förmenta förträfflighet.⁷⁷ Riksrådens avsättande markerades också i skrift på offentlig plats. Inristade i sandstenspelarna i Ridarhusets farstu och i balustraden på övervåningen

finns ännu spåren av denna debatt. På en av pelarna är en galge inristad med året 1739 nedanför. Krigsmullret som annalkades vid riksdagen 1738 kommenterades på kyrkdörrarna i Stockholm i maj när riksdagen just skulle samlas. En efterlysning sattes upp undertecknad med den ryske ministern Bestocheffs namn där 10 000 rubel erbjöds till den som kunde återfinna den nyligen slutna defensiva alliansen med Ryssland vilken författaren påstod nyligen hade bränts vid kåken.⁷⁸ Författaren till den första öppett politiska skriften i Sverige, *En Ärlig Svensk* kritiserades i en vers vid Riddarhuset. *En Ärlig Svensk* var en tidskrift som understöddes av det hattdominerade rådet och som utkom under den stormiga riksdagen 1755–56. Syftet var att understödja regeringssättet, men också att stävja mössornas agitationer och kungaparets maktambitioner. Skriften mötte från kritik för sin tydliga politiska linje.⁷⁹

Samtalet var även det en av de politiska dygderna, en dygd som särskilt frodades i offentliga miljöer. Samtalet hade samma värde som annan politisk handling i och med att förnuft och sanning frammanades och det allmänna bästa i förlängningen skulle gynnas av detta. Stadens offentliga rum uppfattades som de föreskrivna platserna för medborgerligt samtal, enligt republikanska ideal. Här skulle en frigörelse ske av invanda strukturer: visserligen kunde man inte bli av med differentieringen i samhället, men man blev av med de exkluderande aspekterna när man möttes som självständiga objekt i det offentliga rummet. Samtalet frodades bäst mellan främlingar, det var oreglerat och öppet. Idealt sett skulle samtalet också röra det allmänna, föras bortom egna intressen och ge olika synvinklar på samma problem. Därmed kunde det offentliga rummet, såsom fora för samtal, fungera som en skola i medborgerliga dygder.⁸⁰ De stockholmska smädeskrifterna kan ses som en del i detta samtal där medborgerliga dygder utövades och lärdes ut. Samtidigt är det tydligt att paskillförfattarna inte tyckte att samtalet alltid flödade så fritt som det borde. Ett tecken på detta är användningen av begreppet allmänhet. Ordet används uttryckligen i två fall och i båda verkar det som om det är folket som avses med benämningen. I det ena anses allmänheten vara förblindad och lurad av politikerna, i det andra omtalas hur allmänheten skulle må bättre under en kunglig potentat.⁸¹ Således såg paskillförfattarna knappast en upplyst allmänhet, utan en som var förledd. Alternativt användes begreppet som en motsvarighet till rikets invånare i stort. Här propagerade man alltså för öppenhet genom att hänvisa till en vanlig uppdelning mellan det hemliga som lögn och styrt av ohederliga avsikter per definition, och det offentliga, där förnuft och sanning regerade. Kritiken av *En Ärlig Svensk* är en del av denna samtalande medborgardyg; själva kritiken av tidskriften fick inte ske i tryck så den måste framföras på andra sätt.

Det offentliga rummet användes också på andra sätt för att föra politisk diskussion. Kåken, eller skampålen, var platsen för rituell förnedring. Den

som dömdes att placeras där fick finna sig i att bli den lägsta sortens kriminell och förlora all rang och heder. Vid kåken brändes också smädeskrifter vars författare förblev okända, bara för att markera skrifternas skamliga och straffvärda karaktär. När paskvillanten använde sig av kåken betydde det inte bara att man kastade skam över den man skrev om, utan också att man usurperade straffutmätningens rum och tog på sig rollen som både domare och bödel.⁸² I Stockholm fanns kåkar utplacerade på olika torg som ofta hade anknytning till stadens borgerskap och till handel, såsom Stortorget och Packaretorget (nuvarande Norrmalmstorg).⁸³ Kåken på Stortorget var särskilt populär bland paskvillanterna. Genom att föra en text till kåken gjorde man den till en smädeskrift, utan att behöva ändra textens innehåll. Intressant är att man i dessa fall inte bara smädade personer utan även deras åsikter – detta är också en praktik som kommer igång framför allt under frihetstidens sista femton år. Vid riksdagen 1756 hade hattanhängare tagit mössornas memorial om kungarättigheterna till kåken, mössorna hämnades och gjorde detsamma 1769. Ett memorial författat av Mattias von Ungern-Sternberg sattes upp där 1756 och Carl Tersmedens memorial fördes till kåken 1769, tillsammans med andra tryckta skrifter. Tersmedens memorial togs ned på order av överståthållaren. Uppsättning vid kåken skedde även med ett svensk-ryskt fördrag. För att understryka dess karaktär som paskill sveddes dessutom fördraget i hörnen för att visa att denna skrift borde såsom smädeskrifter brukade, brännas vid skampålen.⁸⁴

Royalistiska åsikter kom till uttryck i smädeskrifter och andra anslag på ett sätt som knappast var möjligt på annat sätt under frihetstiden. Hyllningar till enskilda kungligheter var knappast problematiskt – det finns inga uppgifter på att dessa snabbt tagits ned. En leveönskan i form av ett epigram till tronföljds kandidaten Karl Peter Ulrik ”Sveriges konung / med gott hopp” spreds inför riksdagen 1742 och sattes bland annat upp på Arsenalsmuren.⁸⁵ Men också här spelar platsen in för hur smädeskriften ska tolkas. Arsenalsmuren omgärdade Arsenalen, det före detta palatset Makalös, sedan 1690 tyghus. Här förvarades arméns troféer och byggnaden huserade även Livrustkammaren under närmare hundra år. Muren stod emot den mur som omgärdade Kungsträdgården och gjorde Arsenalsgatan till en avgränsad passage mellan Jakobs kyrka och Östra trädgårdsgatan. Det forna palatset var under frihetstiden i ganska dåligt skick och undergick en mängd renoveringar då bland annat husets rika utsmyckningar till stor del togs bort.⁸⁶ Den royalistiska skrift som sattes upp här 1742 refererade således till en ärorik tid, stormaktstiden, då palatset hade byggts och många av troféerna erövrats. Men detta var också en tid när adeln hade spelat en avgörande roll för rikets höjda status, både genom att erövra troféerna inne i Arsenalen och genom att bygga byggnader som Makalös. Med tronföljds kandidaten Karl Peter Ulrik vid makten kunde

man förvänta sig en ny storhetstid som inte bara var kungamaktens, utan också adelns.

Ytterligare rojalistiska åsikter kom till uttryck när väl tronföljden var säkrad och Adolf Fredrik gjorde sitt intåg i staden. Han hyllades med en vers uppsatt på Fredrik Gyllenborgs hus och med innehåll att landet nu skulle blomstra under hans regering. Den nye kungen Gustav III hyllades i mars 1771 på vinkällaren Kastenhof där ett stort G med krona över hade satts upp och en vers med inledningsraden ”Det hörer Gustaver till, att hjälpa Svea rike”.⁸⁷ När man emellertid tyckte att kungamakten borde ökas till förfång för riksdagen revs skrifterna snabbt ned och förvarades i största hemlighet. Den skrift som sattes upp i Riddarhusfarstun 1756 och handlade om riksdagsmännens svek och egennytta påtalade också att kungen och drottningen inte ville annat än landets bästa. I ett eko från mera upproriska tider frågades vad man ska med en kung till när adeln själv ville regera. Skriften upphittades på morgonen och gavs genast till lantmarskalken Axel von Fersen som förvarade den i sitt privata arkiv.⁸⁸

Att tala om att smädeskriftsförfattarna propagerade för tankefrihet eller åsiktsfrihet skulle vara en överdrift. Samtidigt går det inte att förneka att personer som skrev paskiller och satte upp dem på offentliga platser också menade att de hade rätt att uttrycka sin åsikt, eller åtminstone kände en plikt att göra det, när de uppfattade rikets tillstånd vara illa. Det är också tydligt att deras agerande vid ett flertal tillfällen var motiverat av att få fram ett nytt perspektiv på pågående politiska diskussioner och spörsmål.

Medborgarens konturer och gränser

Paskivillanterna fungerade som granskare av politiker och politiska institutioner vilket underströk betydelsen av handling som en del i skapandet av politisk habilitet. Smädeskrifterna provocerade inte bara den politiska eliten, utan även mera sympatiskt sinnade läsare och lyssnare. De uppmanade till upprördhet, till känsla och ett moraliskt dömande som annars var förbehållet andlig och världslig överhet. Smädeskrifterna visade vad man som presumtiv politisk aktör hade att mäta sig emot: både bland dem som regerade och de som betraktade. Vem var den bättre medborgaren? Om politik är en läroprocess agerade paskivillanterna lärare.

Det var ett republikanskt allmängods som förespråkades som ideal för politisk habilitet i smädeskrifterna: patriotism, känsla för det allmänna, och manlighet men också ett friare samtalsklimat. Intressant att notera är att gudsfruktan spelar en sådan viktig roll för definitionen av den politiskt habile i smädeskrifterna i jämförelse med samtida tryckta skrifter. Samtidigt är det också tydligt att det sker en viss förändring kring de olika teman som tas upp

i smädeskrifterna under frihetstidens gång, även om man inte ska dra allt för långtgående slutsatser utifrån ett begränsat material. En viss utvecklingslinje kan man emellertid finna från att gudsfruktan och tro är centrala teman och de kristna dygderna betonas, till ett framhävande av borgerliga dygder som patriotism och fäderneslandskärlek, till könsbundna dygder med explicita sexuella referenser under frihetstidens sista år med en åtföljande tonvikt på sociala skillnader. Medborgarskapet bekönades alltså i paskillerna framför allt under de allra sista åren av frihetstiden, från att tidigare ha varit outtalat. Dessutom kan man också skönja en trend där smädelsorna går från att ha riktats direkt mot vissa utpekade personer och deras handlingar, till att deras åsikter också möter kritik.

Vem som skulle anses politiskt habil utifrån vilka dygder grundades delvis på inneslutande principer, men också en ökande andel uteslutande. Dygderna var sådana att de i de allra flesta fall kunde eftersträvas av varje svensk undersåte såsom varande lutheran: tro, känsla och handling. Gudsfruktan var en fråga om tro och handling, patriotism en fråga om känsla och handling, samtal en fråga om handling som skulle leda till ökat förnuft – alla tillgängliga och uppnåeliga egenskaper. Bibel- och psalmverser var vida spridd lektyr som många hade tillgång till både som text och som eget politiskt språk. Dygderna framställs ofta som individuella snarare än korporativa, vilket ytterligare understryker det möjliga att aktivt tillägna sig den politiska habiliteten. Det fanns emellertid gränser som sattes upp och som bevarade den politiska habilitetens exklusivitet om än efter andra kriterier än under tidigare perioder. Sociala gränser var fortfarande viktiga att understryka. Smädeskriftsförfattare varnade för att samhället skulle vändas upp och ned och att de höga skulle falla från sina positioner. Paskillerna ifrågasatte adelns privilegierade samhällsposition. Medan gränser drogs uppåt, mot adeln, drogs de också nedåt, särskilt mot bönderna. I den mån bönderna ens omnämndes uppfattades de oftast som naiva och troskyldiga, lätta att muta av de andra stånden – den erfarne Olof Håkansson undantagen. De ofrälse betraktades därmed knappast som en helhet med rättmätiga politiska krav, utan istället var det borgare och präster som fick bilda front mot adeln och dess privilegierade position. Andra grupper i samhället och staden, Stockholms borgerskap, stadens gesäller, kvinnor över huvud taget, omnämns inte som delaktiga i politiken i riket. Symptomatiskt är att de enda kvinnor som omnämns offentligen är de offentliga kvinnorna, de prostituerade och rackarens kärring. Också kön var en vital del av gränsdragningen. Betoningen på manlighet kommer under frihetstidens sista år och hänger samman med diskussionerna om den sociala tillhörigheten. Man kan betrakta manlighet som ett värdesystem i vilket den sociala kampen om politisk habilitet utkämpades, men det är viktigt att märka att det fanns många smädeskrifter där manlighet inte var ett

givet tema. Den könsliga avgränsningen var alltså viktig att göra i sig, vilket också syns i forskning kring samtida och liknande förlopp i andra europeiska länder. För att tala i metaforer: när frågor om politisk habilitet kom under förhandling uppenbarades att dörrar stod öppna som man tidigare antingen inte uppfattat som problematiska, eller inte ens visste var öppna. Att propagera för manlighet i samklang med social ställning var ett sätt att stänga två av dem samtidigt.

Olika åsikter framkom i förhandlingen om den politiska habiliteten som hade att göra med social gränsdragning, manlighet blev en allt mer betydelsefull del av förmågan att agera politiskt, medan patriotismen var del av en gemensam och oomstridd värdegrund. Ytterligare en del av den gemensamma värdegrunden, den lutherska tron, spelade under denna tidiga del av medborgarskapets formering en betydande roll. Den medborgare som utmålades i de frihetstida smädeskrifterna var visserligen luddig i kanten, men samtidigt tillgänglig och uppnåelig för väldigt många. Ännu skulle det dröja ett tag innan politisk habilitet ytterligare begränsades till en socialt exklusiv, upplyst och förnuftig elit.

Citizens in the streets: Negotiations of political subjectivity in libels in the Age of Liberty

The eighteenth century saw an ongoing negotiation of citizenship and what this concept actually entailed. This was largely a process of creating and redefining boundaries—of connecting political subjectivity to a specific gender, class, race or ethnicity, and set of values. This article sets out to map a part of this negotiation of citizenship by looking at libels posted in public places in Stockholm in the Age of Liberty. The objective is to take into account all those who insisted upon including themselves in political life.

Libellers displayed an acute involvement in national politics, using the spaces of the city as amplifiers of their messages and certain sites were particularly popular for libeling, e.g. the front door of the House of the Nobility and the pillory on Stortorget. Values displayed in libels show the importance of political virtue in becoming a citizen. Fear of God, patriotism, the interconnected category of masculinity and social standing, as well as an ideal of open discussion were the important values that all who aspired to political influence had to subscribe to.

Theoretical openness and accessibility does not mean, however, that these virtues were to be found among all who showed political ambition. While fear of God, patriotism and open discussion could be taken up by anyone, it was the connections between social standing and masculinity in which the political struggle between the nobility on the one hand, and the burghers and

clergy on the other, took place. Peasants were written off as citizens, with the exception of long time speaker Olof Håkansson, because of their incapability to stand against corruption and external influences. Some changes also occurred in how virtues were weighted in the period studied. In the early years of the Age of Liberty, fear of God and Christian virtues were stressed, whereas by the 1740's civic virtues like patriotism and love of the fatherland received more attention. The last few decades of the Age of Liberty saw a rise in gendered virtues and explicit sexual references combined with greater attention to social differentiation. Also, libels went from having criticised particular individuals and their actions, to denouncing politician's views.

Noter

- 1 *Blandsäd. Skuren, inböstad i lada och tröskad af P. Hanselli*, Uppsala 1876–79 (opag.).
- 2 KB, Vitterhet, samlingar, Miscellanea Tomus I och II, V, s. 52, nr 158, s. 132; RA, Ständernas kommissioner, Kommissionen mot Christoffer Springer 1747, protokoll och handlingar, vol. 52, 18/4 1747, fol. 182; Daniel Tilas, *Daniel Tilas anteckningar och brev från riksdagen 1765–1766*, utg. gnm Olof Jägerskiöld, Stockholm 1974, s. 58–59, 61, 165; Carl Gustaf Malmström, *Sveriges politiska historia. Från Konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772*, bd V, Stockholm 1900, s. 316–320.
- 3 Joan B. Landes, *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*, Ithaca & London 1988; Anna Clark, *The Struggle for the Breeches. Gender and the Making of the British Working Class*, Berkeley, 1995, kap. 8; Kathleen Wilson, *The Sense of the People: Politics, culture and Imperialism in England, 1715–1785*, Cambridge 1995, s. 17; dens., "Citizenship, Empire, and Modernity in the English Provinces, c. 1720–1790", i *Eighteenth-Century Studies*, vol. 29, 1996; Isabel V. Hull, *Sexuality, State and Civil Society in Germany, 1700–1825*, Ithaca & London 1996. Politisk habilitet ses här som ett vidare begrepp än politiska rättigheter – habilitet avser förmågan att delta i politisk handling, en förmåga som inte är direkt avhängig behörigheten att delta. Se en parallell diskussion hos Gudrun Andersson Lennström angående kvinnors ekonomiska habilitet respektive behörighet i "Makt och myndighet. Kring 1686 års lagkommission och kvinnans vardagsmakt", i *Sprickor i muren. Funktion och dysfunktion i det stormaktsstida rättssystemet*, Uppsala 1994, s. 18.
- 4 Se t.ex. Jakob Christensson, *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*, Stockholm 1996, s. 105–169; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden*, Stockholm/Stehag 2000, s. 328–384; Monika Edgren, *Från rike till nation. Arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i Sverige under 1700-talet*, Lund 2001, s. 67–161; Peter Hallberg, *Ages of Liberty. Social Upheaval, History Writing, and the New Public Sphere in Sweden, 1740–1792*, Stockholm 2003 s. 56–62; Åsa Karlsson Sjögren & Peter Lindström, "Rätta borgare? Klass, kön och språk i frihetstidens urbana politiska kultur", i *Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasas till nutid*, (eds) Gabriel Bladh & Christer Kuvaja, Helsingfors 2005, s. 152–153; Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866*, Stockholm 2006, s. 92–122.
- 5 Joan B. Landes, "The Performance of Citizenship: Democracy, Gender, and Difference in the French Revolution", i *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*, (ed.) Seyla Benhabib, Princeton 1996, s. 302–305; Tim Harris, "The Problem of 'Popular Political Culture' in Seventeenth-century London", i *History of European Ideas*, vol. 10:1

- 1989; dens., "Problematising Popular Culture", i *Popular Culture in England, c. 1500–1850*, (ed.) Tim Harris, Basingstoke & London 1995, s. 5, 14–15, 20–22, 26.
- 6 Här skulle det föra alldeles för långt att diskutera den stora forskningsinriktning som tar sin utgångspunkt i Jürgen Habermas begrepp borgerlig offentlighet. Att vara strikt Habermas-tolkare, alternativt använda begreppet offentlighet väldigt lösligt har båda sina problem. Forskare tenderar att avskaffa klassdimensionen i Habermas koncept när man talar om 1700-talet, eller att med hjälp av diverse olika prefix kategorisera oändliga mängder suboffentligheter vars relationer till varandra man inte förklarar, eller så förloras öppenheten för olika gruppers interaktioner med varandra i politiska frågor. Såsom David Zaret påpekar är det viktigt att forskarna också skiljer på utvecklingen av kommunikativa praktiker och utvecklingen av politiska diskurser kring en föreställd kommunikativ praktik. För vidare diskussion se Anthony J. La Vopa, "Conceiving a Public: Ideas and Society in Eighteenth-Century Europe", i *Journal of Modern History*, vol. 64, 1992, s. 102; Landes 1988 s. 6; Craig Calhoun, "Plurality, Promises, and Public Spaces", i *Hannah Arendt and the Meaning of Politics*, Minneapolis, (eds) Craig Calhoun & John McGowan, London 1997, s. 235; Brian Cowan, "What was Masculine about the Public Sphere? Gender and the Coffeehouse Milieu in post-Restoration England", i *History Workshop Journal*, vol. 51, 2001, s. 127–8, 132, 150; Harold Mah, "Phantasies of the Public Sphere. Rethinking the Habermas of Historians", i *Journal of Modern History*, vol. 72 2000, s. 154–168; David Zaret, *Origins of Democratic Culture. Printing, Petitions, and the Public Sphere in Early-Modern England*, Princeton 2000, s. 21, 32. För två nykomna alternativa tolkningar av hur offentligheten ska tolkas under 1700-talet, se David Andress, "The Micro-physics of *Öffentlichkeit*: Habermas, Foucault, and the Administration of Democratic Space in the Palais-Royal, 1789–1790", i *Cultural and Social History*, vol. 3, 2006, s. 146–9 och Peter Lake & Steve Pincus, "Rethinking the Public Sphere in Early Modern England", i *Journal of British Studies*, vol. 45, 2006.
- 7 Calhoun 1997 s. 232–236; Miles Ogborn, *Spaces of Modernity. London's Geographies, 1680–1780*, New York 1998, s. 78–79. Se även Björn Badersten, *Medborgardygd. Den europeiska staden och det offentliga rummets etos*, Stockholm 2002.
- 8 Ali Madanipour, *Public and Private Spaces of the City*, London 2003, s. 129, 165.
- 9 Hannah Arendt, *Between Past and Future. Six Exercises in Political Thought*, London 1954, s. 51; dens., *The Human Condition*, Chicago 1958, s. 24–28; Madanipour 2003, s. 168–169.
- 10 Madanipour 2003, s. 173. Se även s. 175–176 för en kritisk diskussion av Habermas dikotomisering av privat och offentligt.
- 11 Jan Goldstein, "Enthusiasm or Imagination? Eighteenth-century Smear Words in Comparative National Context", i *Huntington Library Quarterly* vol. 60:1–2 1998, s. 29; Adam Fox, *Oral and Literate Culture in England, 1500–1700*, Oxford 2000, s. 301, 317.
- 12 Fox 2000 s. 50, 302, 310.
- 13 Peter Burke, *The Historical Anthropology of early modern Italy. Essays on Perception and Communication*, Cambridge 1987, s. 95, 99–100, 109; Fox 2000 s. 300, 313, 314; Alastair Bellany, "Libels in Action: Ritual, Subversion and the English Literary Underground 1603–42", i *The Politics of the Excluded, c. 1500–1850*, (ed.) Tim Harris, Basingstoke 2001, s. 101, 104, 114–115; Lisa Forman Cody, "Every lane teems with instruction, and every alley is big with erudition". Graffiti in Eighteenth-Century London", i *The Streets of London: From the Great Fire to the Great Stink*, (eds) Tim Hitchcock & Heather Shore, London 2003, s. 87–88.
- 14 Ingemar Carlsson, *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur. En bibliografi*, Göteborg 1967.
- 15 Uteslutits har smådeskrifter sända direkt till dem som smådelserna avser vilket var en vanlig form av kritik men som inte kan sägas ha samma effekt som offentliga smådelser.
- 16 Bengt Lewan, *Med dygden som vapen. Kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt*, Stockholm 1985, s. 21.

- 17 Shelley Burtt, *Virtue Transformed: Political Argument in England, 1688–1740*, Cambridge 1992, s. 6; David Morse, *The Age of Virtue. British Culture from the Restoration to Romanticism*, Basingstoke 2000, s. 2–4; Marisa Linton, *The Politics of Virtue in Enlightenment France*, Basingstoke 2001, s. 20; Janne Lindqvist, *Dygdens förvandlingar. Begreppet dygd i tillfällestryck till handelsmän före 1780*, Uppsala 2002, s. 19. Se Maria Cavallin, *I kungens och folkets tjänst. Synen på den svenske ämbetsmannen 1750–1780*, Göteborg 2003, om ämbetsmännen, Hallberg 2003 om historieskrivningen, Leif Runefelt, "Dygd, nyttan och begären. Affektläran i frihetstida etisk och psykologisk litteratur", *Lychnos* 2004(a) och dens. "Från yppighets nytta till dygdens försvar – den frihetstida debatten om lyx", *Historisk tidskrift*, nr 2, 2004(b) om den ekonomiska debatten och Lewan 1985 om författarna.
- 18 M.M. Goldsmith, "Public Virtue and Private Vices. Bernard Mandeville and English Political ideologies in the Early Eighteenth Century", i *Eighteenth-Century Studies* vol. 9:4 1976, s. 479, 490; Eckhart Hellmuth, "Towards a Comparative Study of Political Culture: The Cases of Late Eighteenth-Century England and Germany", s. 10, och Joanna Innes, "Politics and Morals: The Reformation of Manners Movement in Later Eighteenth Century England", s. 59, båda i *The Transformation of Political Culture. England and Germany in the Late Eighteenth Century*, (ed.) Eckhart Hellmuth, Oxford 1990; Linton 2001, s. 1–2, 24; Lindqvist 2002, s. 22.
- 19 Citerad hos Morse 2000, s. 14.
- 20 Burtt 1992, s. 7; Hull 1996, s. 218–227, 24; Morse 2000, s. 13–14, 22–23; Linton 2001, s. 8, 18, 38; Lindqvist 2002, s. 55; Runefelt 2004a s. 32–33.
- 21 Lewan 1985, s. 17–18.
- 22 Linton 2001, s. 2, 8, 12, 14–16.
- 23 Karin Sennefelt, "Frihetstidens politiska kultur", i *Signums svenska kulturhistoria. Frihetstiden*, (ed.) Jakob Christensson, Lund 2006, s. 44–48.
- 24 Sonya O. Rose, "Cultural Analysis and Moral Discourses: Episodes, Continuities, and Transformations", i (eds) Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt, *Beyond the Cultural Turn. New Direction in the Study of Society and Culture*, Berkeley 1999, s. 219–220, 223, 230–232. Se även Innes 1990, s. 60–64.
- 25 Se vidare Sennefelt 2006 och Patrik Winton, *Frihetstidens politiska praktik. Närverk och of-fentlighet 1746–1766*, Uppsala 2006.
- 26 Ang. det svenska Israel som politisk metafor under frihetstiden, se Pasi Ihalainen, *Protestant Nations Redefined. Changing Perceptions of National Identity in the Rhetoric of the English, Dutch and Swedish Public Churches, 1685–1772*, Leiden & Boston 2005, kap. 2.3.
- 27 Erik Fahlbeck, "Studier öfver frihetstidens politiska idéer. I. De teoretiska grundåskådningarna", *Statsvetenskaplig tidskrift* 1915, s. 334; Lindqvist 2002, s. 59–60, 67–70, 72, 178–180; Runefelt 2004a, s. 30–31, 34. Se även Lewan 1985, s. 21–34.
- 28 Bibel 2000 s. 693–694, 755–756.
- 29 Jes. 1:10.
- 30 Ps 94:8.
- 31 KB, Nyare handskrifter. Särskilda kungars historia, Fredrik I, Strödda historiska handlingar, uppsatser och paskiller från Fredrik I:s tid, avskrifter av G.H. Strähle (G.H. Strähles avskrifter), D 901.
- 32 För kätteriparalleler till RF, se Sennefelt 2006, s. 22–27.
- 33 UUB, N 1139, fol. 35; 2 Makab. 4:50. I nyöversättning lyder versen: "Men Menelaos kunde till följd av de mäktigas snikenhet bli kvar i ämbetet och framhärda i sin ondska som en baksslug fiende till sina landsmän."
- 34 Carl Christopher Gjörwell, *Anteckningar af Carl Christopher Gjörwell om sig sjelf, samtida personer och händelser 1731–1757*, Samlingar till Skånes historia, fornkunskap och beskrifning, Lund 1874, s. 97.

- 35 Sak. 3, 5, 6, 7. Jfr *BIBLIA Thet är All then Heliga Skrift På Swensko, Efter Konung CARL then Tolfdes Befalning...*, Stockholm 1703 och Bibel 2000, s. 967–968.
- 36 G. H. Strähles avskrifter, D 901; UUB, N 1139, fol. 140.
- 37 G. H. Strähles avskrifter, D 901. Min kursiv. Se även Hes. 21: 25–27 i Bibel 2000 där ordet hatt numera också är utbytt mot turban.
- 38 RA, Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och pasquiller, samt Stavsundsarkivet, Axel von Fersen d.ä:s arkiv, vol. 24, Riksdagshandlingar 1755–56, nr 50.
- 39 Anders Fryxell *Berättelser ur den svenska historien*, del 31, Stockholm 1903, s. 123.
- 40 *Blandsäd*, 1876–1879, opginerat; UUB, N 940; *Then Svenska Psalmboken Medh the stycker som ther til höra och på följande bladh upptecknade finnas Uppå Kongl. Maijts Nädigste befalning Åhr MDCXCV*, Stockholm 1697, psalm 58. Carlsson 1967 nr 686 anger att skriften skulle ha riktats till borgmästare Renhorn.
- 41 KB, Historia svensk, Allmän, Anonyma historiska skrifter 1634–1747 samlade och avskrivna av G. H. Strähle, (G. H. Strähles avskrifter), D 351:9.
- 42 G. H. Strähles avskrifter, D 901.
- 43 KB, Svensk vitterhet, Tillfällesdikter, Poemer över och till enskilda personer, Vt 128.
- 44 KB, Vitterhet, samlingar, Horhistorier, partivisor och anekdoter från frihetstiden, Vs 59.
- 45 Linton 2001, s. 39–42; Runefelt 2004a, s. 35–36.
- 46 J. H. Shennan, "The rise of patriotism in 18th-century Europe", i *History of European Ideas*, vol. 13:6 1991, s. 690–691, 694–696, 699–700; Nordin 2000, s. 336–338, 384; Edgren 2001, s. 129–134; Pasi Ihalainen, "The Concepts of Fatherland and Nation in Swedish State Sermons from the Late Age of Absolutism to the Accession of Gustavus III", *Scandinavian Journal of History*, vol. 28, 2003, s. 43–48, 55, 57; Jouko Nurmiainen, "Frågan om 'etnisk nationalism', nationell självbild och 1700-talets Sverige", i *Historisk tidskrift för Finland*, 2003:3, s. 265, 267–268.
- 47 Burt 1992, s. 11.
- 48 Linton 2001, s. 66, 69–70, 85.
- 49 Sven Delblanc, *Åra och minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets litteratur*, Stockholm 1965, s. 28–29, 60–73; Christensson 1996, s. 124–130, 133–135; Lindqvist 2002, s. 60, 184–185. Jfr Runefelt 2004b.
- 50 Fryxell 1903 del 31, s. 123; Bo Hammarlund, *Politik utan partier. Studier i Sveriges politiska liv 1726–1727*, Stockholm 1985, s. 177.
- 51 Tilas 1974, s. 307. Citatet löd: "Venalis Populus venalis curia Patrum / Ipsaque Majestas auro corrupta jacebat, / Ergo tam perdita Roma... Petronius. d: 16 juni 1766". Tack till Hans Helander för översättning och tolkningshjälp.
- 52 G. H. Strähles avskrifter, D 901; Avskedsansökningarna lämnades in den 12/3 1739. Carl Gustaf Malmström, *Sveriges politiska historia. Från Konung Karl XII:s död till statsvälföringen 1772*, bd III, Stockholm 1895, s. 306–307.
- 53 UUB, N 102 s. 379. Se även G. H. Strähles avskrifter, D 901.
- 54 RA, Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och pasquiller. Ang. spridande av osanning, se även G. H. Strähles avskrifter, D 901.
- 55 RA, Stavsundsarkivet, Axel von Fersen d.ä:s arkiv, vol. 24, Riksdagshandlingar 1755–56, nr 50. Se även KB, Vt 128.
- 56 RA, Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och pasquiller, nr 4.
- 57 UUB, N 1139, fol. 35. G. H. Strähles avskrifter, D 901.
- 58 Lindqvist 2002, s. 56, 59–61.
- 59 Burt 1992, s. 8.
- 60 Lindqvist 2002, s. 70–71.
- 61 Linton 2001, s. 51–79; Hallberg 2003, s. 184–191, 202–203.
- 62 Linton 2000, s. 35–37, 40–41.
- 63 Jonas Liliequist, "Manlighet och socialitet – från duellernas hedersretorik till 1700- och

- 1800-talens vänskapskult", i *Historiens mångfald. Presentation av pågående forskning vid Institutionen för historiska studier Umeå universitet*, Umeå 2004, s. 81.
- 64 Anna Clark, "The Chevalier d'Eon and Wilkes: Masculinity and Politics in the Eighteenth Century", i *Eighteenth Century Studies*, vol. 32:1 1998, s. 23, 25, 29, 36; Ogborn 1998, s. 141; Linton 2001, s. 32–37; Liliequist 2004, s. 83–86.
- 65 RA, Stavsundsarkivet, Axel von Fersen d.ä:s arkiv, vol. 24, Riksdagshandlingar 1755–56, nr 50 och Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och pasquiller. Se även Burke 1987, s. 96–97.
- 66 KB, Vt 128.
- 67 Se t.ex. Ogborn 1998, s. 141 och David Tjeder "Konsten att blifva herre öfver hvarje lidelse. Den ständigt hotade manligheten", i *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, (red.) Anne Marie Berggren, Stockholm 1999, s. 179–183.
- 68 P. Hansell, *Uren samlares papper*, vol. II, Uppsala 1869, s. 8–9; Gjörwell 1874, s. 112.
- 69 KB, Vs 59. Översättningen från franskan är min egen.
- 70 KB, Vitterhet, samlingar, Åtskillige Pasquinader samt Partie och Andra Burlesque små Piecer på Vers, Vs 56; Historiska och politiska poemer, "Prêtre Impie", Vs 142:1:42; Tilas 1974, s. 169; *Dictionary of National Biography* bd 56, (ed.) Sidney Lee, London 1898, s. 392–398; Ingemar Carlsson, *Olof Dalin och den politiska propagandan inför "lilla ofreden" – Sagan om Hästen och Wår-Wisa i samtidspolitisk belysning*, Lund 1966, s. 64–70. Se även Carlsson 1967 nr 1220. Politiska aktörers sexuella utsvävningar diskuteras i andra smådeskrifter och skämt, förutom Fredrik I:s, också t.ex. Gustaf Kiermans (se not 2). Tack Patrik Winton för hänvisningen till John Tillotson.
- 71 Hes. 23:11; G. H. Strähles avskrifter, D 901.
- 72 RA, Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och pasquiller. Tack Mikael Alm för uppgifterna om Gustav III:s råd.
- 73 Ogborn 1998, s. 120, 123, 140–141.
- 74 Hellmuth 1990, s. 13.
- 75 RA, Stavsundsarkivet, Axel von Fersen d.ä:s arkiv, vol. 24, Riksdagshandlingar 1755–56, nr 50.
- 76 RA, Engsöarkivet, Manuskriptsamlingen II, vol. 35, nr 29, 52. Gåtan är mycket svårtolkad, t.o.m. Ingemar Carlsson har gått bet på den. Författaren visste att den var klurig: "vem gissar regel rätt / hur denna gåta lyder / hon är ej så slätt / men vet båd' norr och syder".
- 77 Carlsson 1966, s. 65–66. Skriften kan möjligen attribueras till Jakob Serenius, *ibid.* s. 64–70.
- 78 *Axel Reuterholms dagboksanteckningar under riksdagen i Stockholm 1738–39*, utg. gnm Göran Nilzén, Stockholm 2006, s. 15
- 79 Carlsson 1967 nr 651:12; Ingemar Oscarsson, "Med tryckfrihet som tidig tradition (1732–1809)", i *Den svenska pressens historia I, I begynnelsen (tiden före 1830)*, (red.) Karl Erik Gustafsson & Per Rydén, Stockholm 2000, s. 139–140.
- 80 Arendt 1954, s. 51; Arendt 1958, s. 25–27; Badersten 2002, s. 169, 179–180, 197–198, 335, 337–338.
- 81 RA, Strödda historiska handlingar, vol. 37, Ströskrifter och pasquiller.
- 82 Bellany 2001, s. 111, 115.
- 83 Eva Eggeby och Klas Nyberg, "Stad i stagnation 1720–1850", i *Staden på vattnet del 1: 1252–1850*, (red.) Lars Nilsson, Stockholm 2002, s. 241
- 84 Daniel Tilas, *Anteckningar från riksdagen 1769–1770*, (utg.) Olof Jägerskiöld, Stockholm 1977, s. 173; Fryxell 1903, del 34, s. 81.
- 85 KB, Vitterhet samlingar, Varjehanda samlat av primariekämnrän Johan Glock, Vs 122. Karl Peter Ulrik tackade nej till att bli kronprins i Sverige och antog ett mera attraktivt erbjudande från Ryssland där han så småningom blev tsar Peter III.
- 86 Göran Axel-Nilsson, *Makalös. Fältberren greve Jakob De la Gardies hus i Stockholm*, Stockholm 1984, s. 175–179.
- 87 G. H. Strähles avskrifter, D 351:9; Carlsson 1967 nr 433, 1245.
- 88 RA, Stavsundsarkivet, Axel von Fersen d.ä:s arkiv, vol. 24, Riksdagshandlingar 1755–56, nr 50.